

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani Zofii Latawiec
„Ρυθμίξε τὴν ψυχὴν – idea wychowania w traktacie Chryzostoma *Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεὰς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα*. Kraków 2022, s. 230 napisanej pod kierunkiem dra hab. prof. UJ Krzysztofa Bielawskiego

1. Problem rozprawy

Jan Chryzostom (ok. 350-407) uważany najwybitniejszego kaznodzieję greckiego w Kościele starożytnym nie często bywa studiowany filologicznie pod kontem znaczenia pedagogicznego swoich traktatów. Dlatego dobrze się stało, że powstała praca, w której jej Autorka – Pani mgr Zofia Latawiec zwróciła swą uwagę na traktat Złotoustego pt. *Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεὰς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα*, gdyż po pierwsze obejmuje on kompletny wykład Chryzostoma o tym jak „uporządkować dusze” dzieci od momentu tuż po narodzeniu aż do osiągnięcia dojrzałości. Po drugie starożytny teolog pragnął zaszczerpić swój program wychowawczy zwracając się do zamożnej części społeczeństwa Antiochii i przekazać swą wiedzę wychowawczą ludziom, których wysoki status społeczny może wypłynąć w dalszej perspektywie na życie całej społeczności (tj. starał się on nakreślić źródło problemów rodzicielskich: że zamiłowanie do rzeczy materialnych zasłania potrzebę kształtowania moralnego i duchowego dzieci). Po trzecie Chryzostom tłumacząc naturę wychowawczych zmagani posługiwał się derywatami leksemu *ῥυθμίζω*, a wspomniana harmonia, stworzenie porządku wśród wzajemnie oddziaływujących na siebie elementów są dla antycznego pisarza sednem skutecznego wychowania (*Ρυθμίξε τὴν ψυχὴν*, s. 12-13).

Z twórczości homiletycznej Złotoustego Autorka wybrała traktat wychowawczy powstały najprawdopodobniej przed 398 rokiem, tj. zanim jeszcze przyjął on święcenia biskupie. Podzielając opinię kard. Johna Henry Newmana, że wpływ Złotoustego na jego odbiorców był ściśle związany ze świadomością mówcy co do mocnych i słabych stron jego słuchaczy, współczuciem i zrozumieniem pozycji każdego człowieka, Z. Latawiec słusznie stwierdza, że takie podejście pozwalało Antiocheńczykowi na bycie autentycznym w głoszonych przez niego treściach, na wczuwanie się w rolę rodziców i na wyrozumiałość wobec ich starań o dziecko.

Bazę źródłową dla recenzowanej pracy stanowi edycja krytyczna: Joannes Chrysostomus, *De inani gloria et liberis educandis*, ed. A. M. Malingrey, SCh 188, Paris 1972. Autorka rozprawy poprawnie uzasadnia taki wybór edycji dobrym opracowaniem przez Anne-Marie Malingrey zagadnień wstępnych (zwłaszcza: szczegółowymi analizami problemów związanych z datacją dzieła, z kwestią autorstwa i z opisami struktury tekstu) oraz zamieszczonymi komentarzami do samego tekstu, które stanowią istotne źródło wiedzy o historii utworu, jak i jego interpretacji. Tekst umieszczony w SCh 188 jest dzisiaj najbardziej kompletną edycją krytyczną analizowanego utworu Chryzostoma. Oprócz edycji krytycznej opublikowanej w SCh 188, Autorka posiłkuje się także edycjami krytycznymi *Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεῖς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα* opracowanymi przez F. S. Schulte (1914), D. N. Moraitis (1940) i B. K Exarchos (1954).

W kontekście filologicznych i teologicznych poszukiwań właściwego modelu wychowania dziecka należy z uznaniem przyjąć temat rozprawy doktorskiej Zofii Latawiec, podkreślając ogrom podjętej pracy w celu przebadania materiału źródłowego. Z uznaniem trzeba też podkreślić zaangażowanie i kompetencje Promotora rozprawy doktorskiej Pana dr hab. prof. UJ Krzysztofa Bielawskiego wybitnego polskiego filologa klasycznego i literaturoznawcy, dzięki któremu badania zostały poprowadzone we właściwym kierunku i doprowadziły do konstruktywnych wniosków.

2. Treść rozprawy

Na treść liczącą 230 strony dysertacji składają się: wykaz skrótów, wstęp, cztery rozdziały, wnioski, bibliografia oraz apendyks zawierający autorskie tłumaczenie traktatu Jana Chryzostoma *Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεῖς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα*. We wstępie Autorka poprawnie ustosunkowuje się do przedmiotu swoich badań, do istniejących publikacji badaczy, którzy podjęli pracę bezpośrednio nad traktatem Chryzostoma o próżnej chwale i o tym jak rodzice powinni wychowywać dzieci (z zachodnich badaczy: S. Haidacher, F. S. Schulte, D. N. Moraitis, B. K Exarchos, M. L. W. Laistner, M. Falangi, B. Leyerle, S. Rappe, a z polskich patrologów: T. Kołosowski, S. Strękowski, A. Uciecha, A. Eckmann, P. Szczur, E. Osek, K. Kochańczyk-Bonińska), przedstawia stosowaną metodę badawczą oraz kompozycję pracy.

Struktura pracy została zrealizowana w czterech wyczerpujących rozdziałach. W pierwszym została zaprezentowana historia tekstu oryginalnego, z uwzględnieniem kolejnych edycji krytycznych, opisem problemów związanych z datacją dzieła oraz przedstawieniem debaty dotyczącej autentyczności dzieła Chryzostoma względem utworu

Pseudo-Plutarcha o tym samym tytule. Wreszcie na koniec tego rozdziału zostało zamieszczone szczegółowe streszczenie traktatu Chryzostoma o wychowaniu. Rozdział drugi dotyczy kontekstu powstania dzieła z perspektywy Złotoustego. Stąd pierwszy podrozdział został poświęcony opisowi działalności Chryzostoma w Antiochii kiedy pełnił funkcję prezbitera, a drugi – jest przeglądem innych dzieł Chryzostoma o wychowaniu. Rozdział trzeci traktuje kulturowym kontekście analizowanego dzieła jakim było życie dzieci w Antiochii III i IV wieku, o wychowaniu religijnemu i o różnicach i powiązaniu edukacji chrześcijańskiej i świeckiej. Rozdział czwarty jest analizą *passusów* pochodzących z traktatu z udziałem czasownika *ῥυθμιζω*. Najpierw Autorka zarysowała pole semantyczne omawianego czasownika, następnie zaprezentowała przegląd fragmentów z uwzględnieniem tego leksemu odnośnie porządkowania życia dziecka (od jego pierwszych chwil, potem porządkowanie życia w młodości, porządkowanie życia w okresie dojrzałości), a na końcu tego rozdziału opisała pozostałe czasowniki określające czynności wychowawcze, którymi posługiwał się Chryzostom w swoim traktacie.

3. Ocena merytoryczna

Przedstawiona przez Panią mgr Zofię Latawiec rozprawa doktorska z punktu widzenia zastosowanej metody badawczej, solidności w analizie źródeł jak i wyprowadzonych merytorycznie wniosków końcowych zasługuje na wysokie uznanie, gdyż spełnia wszystkie wymogi stawiane pracom badawczym w zakresie filologii klasycznej, patrologii i historii literatury greckiej. Dysertacja została oparta na krytycznym wydaniu tekstu źródłowego, co dało szansę przeprowadzenia wnikliwych analiz i ukazania bogactwa myśli pedagogicznej Jana Chryzostoma. Brak ujęcia monograficznego, które porządkowałyby informacje dotyczące pedagogicznych poglądów Chryzostoma, tzn. jego programu na wychowanie oraz odniesienia tych pomysłów do istniejących wówczas starożytnych idei wychowawczych skłonił Autorkę rozprawy do podjęcia analizy filologicznej i opisu ukazującego kompletność programu wychowawczego Chryzostoma. Ta idea badawcza została zrealizowana poprawnie, tak z metodologicznego, jak i z merytorycznego punktu widzenia.

Autorka w swej rozprawie ukazała, że Chryzostom w swym traktacie dał kompletny wykład o tym jak uporządkować dusze dzieci. Rozpoczynając swój wywód od niemowlęctwa aż do dojrzałości, mówca antiocheński zajął się zarówno potencjalnym wychowywaniem pozornie bezkontaktowych niemowląt, jak i dzieci, młodzieży, wreszcie ludzi na progu ich dojrzałości życiowej. To rzeczywiście nowość w literaturze antycznej, gdyż zdecydowana

większość ojców Kościoła zajmowała się przede wszystkim kwestią wychowywania młodzieży.

Znamienne jest też, że plan wychowawczy Złotoustego był skierowany, co słusznie uwypukliła Autorka rozprawy, do zamożnej części społeczności Antiochii. Chryzostom planował przekazać swą wiedzę wychowawczą tym ludziom, którzy mogli realnie wpłynąć na wybory całej społeczności miasta. Określając źródło problemów rodzicielskich w próżności i chciwości, Chryzostom wydaje się być już na starcie swojego programu wychowawczego swoistym sceptykiem, gdyż jako duszpasterz dobrze zna siłę ludzkiego zamiłowania do rzeczy materialnych, co realnie przesłania potrzebę kształtowania moralnego i duchowego dzieci. Zofia Latawiec, idąc za interpretacją Blake Leyerle (1997, *Appealing to Children*, s. 270), trafnie podkreśla, że wywód Chryzostoma o szkodliwości próżnej chwały stanowi prawdopodobnie klucz hermeneutyczny do odgadnięcia sposobu myślenia antiocheńskiego prezbitera. Dlatego przyjmując, że słuchaczami mówcy byli ludzie majątni, najbardziej narażeni na próżną chwałę i chciwość, jeśli oratorowi udało się przekonać takich słuchaczy i pozwolić im zrozumieć, że tkwią oni w niebezpieczeństwie zajmowania się jedynie tym, co materialne, to taka już, oświecona grupa mądrych bogaczy będzie mogła wywrzeć wpływ na własne dzieci, sprawiając, by te nie poddawały się próżnej chwale.

Stąd Chryzostomowy postulat harmonizowania, który dla antycznego mówcy może stanowić sedno skutecznego wychowywania. Autorka wyróżnia pięć zasadniczych zastosowań czasownika *ῥυθμιζω* w odniesieniu do kwestii wychowawczych: wagę świadomej i trwałej obecności rodzica w trakcie całego procesu wychowawczego, konieczność nadania właściwego imienia potomkowi, dobrane właściwych współpracowników w wychowaniu (opiekuna, osoby towarzyszącej i wychowawcy), ustalenie zasad i konsekwentne ich przestrzeganie w trakcie procesu porządkowania oraz umiejętność budowania moralności młodego człowieka za pomocą opowiadania dzieciom biblijnych historii. Autorka dysertacji wskazuje także na unikatowość traktatu Chryzostoma, wykazując za pomocą derywatów czasownika *ῥυθμιζω*, że mówca antiocheński buduje konkretny program wychowawczy, porządkujący duszę dziecka, program będący sumą kolejnych zadań, które powinni podjąć rodzice, aby mądrze i dobrze wychować swoje dzieci.

Analiza treści rozprawy doktorskiej Pani mgr Zofii Latawiec pozwala wysnuć konkluzję, że próba opisu Chryzostomowego programu wychowawczego zawartego w traktacie *O próżnej chwale i o tym, jak rodzice powinni wychowywać dzieci* powiodła się. O jej sukcesie, oprócz solidnej pracy na źródłach tekstowych w ich edycjach krytycznych zadecydowało także odczytanie Autorki w tematyce związanej z działalnością pastoralno-

wychowawczą Chryzostoma, o czym może świadczyć wyczerpująca, bo licząca 10 stron bibliografia. Na uwagę zasługują także bardzo dobre syntezy Autorki zarówno w kwestiach filologicznych, historycznych, jak i pedagogicznych. Świadczy to o tym, że Doktorantka posiadała nie tylko odpowiednią znajomość tematu, ale także umiejętność wnikliwej analizy i dogłębnej syntezy. Wielkim bogactwem pracy jest także solidny aparat krytyczny, który oprócz tekstów oryginalnych oraz umiejscowienia ich w edycjach krytycznych podaje również bogaty materiał leksykograficzny.

Warto zwrócić uwagę na interesujące i twórcze spojrzenie Autorki dysertacji na kwestię świadomego wychowania, którą w traktacie Chryzostoma, dzięki użyciu czasownika *ῥυθμιζω* wyznaczają konkretne etapy i zadania, na które starożytni rodzice powinni zwrócić szczególną uwagę:

- porządkowanie od narodzin, obecność i nadanie właściwego imienia. To etap porządkowania w dzieciństwie. Chryzostom wskazuje tutaj na konieczność towarzyszenia dziecku, o obecność i czujność przez cały okres wychowawczy, nawet jeśli obecność ta sprowadza się do tej czysto fizycznej. Dziecko dzięki temu czuje obecność rodzica czy opiekuna, uczy się i wie, że jest ktoś, kto ma wpływ na jego zachowanie i reaguje na jego potrzeby. Kolejną wskazówką Chryzostoma, podkreśloną przy użyciu formy leksykalnej pochodzącej od *ῥυθμιζω* jest praktyka nadawania właściwego imienia dziecku. Imię jest bowiem wyznacznikiem sposobu nażycie, a tu Chryzostomowym znakiem do właściwego wyboru są święci.

- porządkowanie ze współdziałaniem z mądrymi nauczycielami. To etap, na którego właściwy przebieg istotny wpływ ma dobór odpowiednich osób, które zajmują się dzieckiem: opiekunów, nauczycieli i wychowawców. *ῥυθμιζω* oznaczające wprowadzanie porządku staje się tutaj dla Chryzostoma terminem brania przez wspomniane grupy osób odpowiedzialności, nakładu pracy, myślenia, wykształcenia, właściwego podziału ról w procesie wychowawczym. Autorka zauważa, że w myśli pedagogicznej Chryzostoma każdy z owych mądrych nauczycieli powinien czuć, że jest częścią grupy wychowawczej zmierzającej do konkretnego celu, którym jest uporządkowanie duszy powierzonego im dziecka.

- porządkowanie w młodości. To etap i metoda porządkowania. Chryzostom za pomocą metafory duszy dziecka jako miasta sugeruje, że należy uporządkować obywateli (czyli cnoty i wady dziecka) poprzez wprowadzenie konkretnych zasad strzeżenia bram miasta (które symbolizują ludzkie zmysły). Autorka zauważa, że Chryzostom szczególną uwagę poświęca zmysłowi słuchu / bramie słuchu. Za skuteczną metodę przekazywania

dziecku dobrych treści Antiocheńczyk uważał umiejętne opowiadanie dydaktycznych historii biblijnych.

- porządkowanie w okresie późniejszym. Leksem *ῥυθμιζω* harmonizowałyby tutaj wybory młodego człowieka, kiedy ten osiąga już dojrzałość i jest gotowy do pełnej samodzielności. Uporządkowanie duszy dotyczyłoby zatem znalezienia dobrej żony i uświadomienia sobie przez młodzieńca potrzeby porządkowania dalszych pokoleń – poprzez porządkowanie dusz własnych dzieci. Stanowiłoby to niejako kłamrę całego procesu wychowawczego.

4. Ocena formalna

Struktura pracy jest bardzo dobra, zasadna i przejrzysta. Zakres poszczególnych rozdziałów został wyraźnie określony na samym wstępie każdego z nich i wiernie przeprowadzony do końcowych wniosków. Rozprawa jest napisana starannie, język jest przystępny. Nie ma prawie błędów językowych. Autorka wykazała się przy tym dobrym panowaniem nad rozległym materiałem, badawczym. Trzeba też zwrócić uwagę na przypisy w pracy, w których Autorka zawarła ciekawe spostrzeżenia, czy wypowiedzi ilustrujące dane zagadnienie. Przy ocenie formalnej pracy nie można pominąć rzetelnego warsztatu edytorskiego. Wszystkie przypisy i odnośniki zostały wykonane poprawnie i konsekwentnie. Solidnie i poprawnie sporządzona bibliografia i skróty podnoszą wartość pracy.

Bibliografia obejmująca literaturę źródłową, opracowania i literaturę pomocniczą nadają pracy charakter solidnego opracowania. Jeśli zabrakło mi czegoś w bibliografii, to jedynie dwóch pozycji:

Piotr Szczur, *Problematyka społeczna w późnoantycznej Antiochii na podstawie nauczania homiletycznego Jana Chryzostoma*, Lublin 2008, Wydawnictwo KUL, ss. 634.

Mariusz Szram, *Pokora w walce z pychą – fundamentalny spór moralno-duchowy w rozumieniu Ojców Kapadockich i Jana Chryzostoma*, „Vox Patrum” 59 (2013), 531-545.

Wątpliwość: Autorka nigdzie nie tytułuje rozdziałów swojej pracy. Wydają się one ewidentne z przedstawianych w nich treści i porządkują treść pracy. Dlatego postulowałbym ich umieszczenie w wydaniu dysertacji w formie książkowej (względnie w otwartym dostępie elektronicznym).

Sam układ rozdziałów mógłby być bardziej przejrzysty, gdyby postępował w porządku od ogólnego do szczegółowego. Dlatego w proponowanym układzie pierwszym rozdziałem powinien być obecny rozdział III poświęcony kontekstowi kulturowemu traktatu

(życie dzieci w III i IV wiecznej Antiochii i Konstantynopolu; wychowanie chrześcijańskie, edukacja chrześcijańska a edukacja świecka), po nim byłby obecny rozdział II (poświęcony życiorysowi Chryzostoma w Antiochii oraz jego dziełom dotyczącym edukacji). Następnie jako trzeci – obecny rozdział I (poświęcony historii tekstu greckiego, dacie powstania dzieła, kwestii autentyczności dzieła, zagadnieniu traktatu Pseudo-Plutarcha w odniesieniu do traktatu Chryzostoma, struktura i streszczenie tekstu). Czwarty, podobnie jak drugi – pozostałyby na dotychczasowym miejscu.

5. Wnioski końcowe

Zaprezentowana przez Panią mgr Zofię Latawiec rozprawa doktorska zatytułowana „Ρυθμίξε την ψυχὴν – idea wychowania w traktacie Chryzostoma *Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεάς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα*” stanowi pod względem merytorycznym i formalnym ważny przyczynek porządkujący informacje dotyczące pedagogicznych poglądów Złotoustego. Autorka wykazuje dobre opanowanie metody naukowej, umiejętność korzystania ze źródeł, prowadzenie analizy i wyciąganie logicznych wniosków. Wykorzystanie literatury pomocniczej i opracowań pozwala stwierdzić, że poruszany temat został potraktowany niezwykle rzetelnie i wyczerpująco.

Biorąc pod uwagę wysoki aspekt merytoryczny i formalny oraz naukową oryginalność pracy, oceniam ją wysoko. Rozprawa doktorska Zofii Latawiec spełnia warunki określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym. Wnoszę zatem o dopuszczenie Pani mgr Zofii Latawiec do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dariusz Kasprzak

Prof. dr hab. Dariusz Kasprzak OFM Cap